

FRANÇOIS GEORGEON • **Rakının Ülkesinde**

Au pays du raki

Le vin et l'alcool de l'Empire ottoman à la Turquie d'Erdoğan
(xive-xxie siècle)

© 2021 François Georgeon

İletişim Yayınları 3297 • Tarih Dizisi 173

ISBN-13: 978-975-05-3501-7

© 2023 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2023, İstanbul

EDITÖR Merve Öztürk

KAPAK Suat Aysu

KAPAK GÖRSELİ Muhammed ibn Mustafa el-Mısri,
Tuhfet ül-Mülk, 1817

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ ve *DİZİN* Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

FRANÇOIS GEORGEON

Rakının Ülkesinde

Osmanlı İmparatorluğu'ndan
Erdoğan Türkiyesi'ne
Şarap ve Alkol
(14.-21. Yüzyıllar)

*Au pays du raki
Le vin et l'alcool de l'Empire ottoman
à la Turquie d'Erdoğan
(xive-xxie siècle)*

ÇEVİREN *Renan Akman*

NICOLAS ELIAS VE JEAN-FRANÇOIS PÉROUSE'UN
SONSÖZÜYLE

FRANÇOIS GEORGEON 1942'de doğdu. École des langues Orientales'i bitirdi. Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) bünyesindeki "Türk ve Osmanlı Araştırmaları Bölümü"nün yöneticisidir. Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye tarihi üzerine çalışmaları olan Georgeon'un Türkçede yayımlanmış başlıca eserleri şunlardır: *Aux origines du nationalisme turc, Yusuf Akçura (1876-1935)*, Paris, 1980 [*Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*], çev. Alev Er, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998]; *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri* (Paul Dumont'la birlikte), çev. Ali Bertkay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999; *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler* (yay. haz.), çev. Meltem Atik - Esra Özdoğan, YKY, 1999; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak* (Paul Dumont'la birlikte), çev. Maide Selen, İletişim Yayınları, 2000; *Doğu'da Mizah* (yay. haz.), çev. Ali Bertkay, YKY, 2001; *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, seçilmiş makaleler, çev. Ali Bertkay, YKY, 2006; *Osmanlı İmparatorluğu ve Jön Türk Devrimi* (Noémi Lévy-Aksu ile birlikte), çev. Rıdvan Yüksel, Timaş Yayınları, 2022.

*Her neredeseler, üç “mousqueturc”**
Aykan, Güven ve Yarkın’a...

(*) Yazar burada kelime oyunuyla Fransız yazar Alexandre Dumas’ın *Les Trois Mousquetaires* (Üç Silahşörler) başlıklı eserinin kahramanlarına gönderme yapıyor – ç.n.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	11
TEŞEKKÜR.....	13
GİRİŞ.....	15
BİRİNCİ BÖLÜM	
DEVRALINAN MİRASLAR.....	23
Orta Asya'dan Anadolu'ya.....	24
Bizans'tan Venedik'e: Osmanlılar Akdeniz'de.....	29
Bir bağ imparatorluğu	36
İslâm ve alkollü içecekler.....	41
İKİNCİ BÖLÜM	
KLASİK DÖNEM OSMANLI TOPLUMUNDA ŞARAP VE ALKOL (15.-18. YÜZYILLAR).....	49
İçmenin kutsal üçlüsü: Şarap, boza ve rakı.....	51
<i>Önce ve en başta şarap...</i>	51
<i>Özgün bir içecek: Boza</i>	54
<i>Rakımın esrarı</i>	56
İçmek: Nerede ve ne zaman?.....	60
<i>Meyhaneler ve bozahaneler</i>	60
<i>Meyhaneler ve kahvehaneler</i>	67
<i>Meyhaneler dışında nerelerde içilebiliyordu?</i>	70

İçenlerin küçük dünyası	72
<i>Gayrimüslimler</i>	72
<i>İçki içen Müslümanlar: Sultanlar</i>	74
<i>Osmanlı elitleri</i>	77
<i>Sarayın ve konakların dışında</i>	80
Dervişler ve yeniçeriler	84
Bir imaj sorunu: İslâm dünyasının içicileri Türkler?	86
<i>Ayıklık mı sarhoşluk mu?</i>	86
<i>İçme biçimleri</i>	91

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BASKI VE İHLAL ARASINDA (16.-18. YÜZYILLAR)	93
Günlük yaşamdaki riskler	94
<i>Mahkeme tehdidi altında</i>	94
<i>Kötü şöret</i>	103
<i>Gayrimüslimler: Sınırlı bir müsamaha</i>	105
Kanuni Sultan Süleyman'dan III. Selim'e: İçki yasağı dönemleri	108
<i>17. yüzyılda köktenci ve püriten bir tepki: Kadızadeliler</i>	111
<i>18. yüzyılda müsamaha ve sınırları</i>	113
Başarısızlık ve direniş	117
<i>Bütün meyhaneleri kapatmak?</i>	118
<i>İslâm'a karşı devlet: Şarabın ve alkolün vergilendirilmesi</i>	120
<i>İçenler direnişe geçiyor</i>	125
Osmanlı hayal dünyasında şarap	130
<i>İçenlerin tarafında olanlar: Gülenler</i>	130
<i>Şarap ve boza kendilerini savunuyor</i>	134
<i>Şarap şiirlerinin zenginliği</i>	136

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GİZLİLİKTEN VE MARJİNALLİKTEN ÇIKIŞ (19. YÜZYIL)	145
Reformlar: İçmek ve modernlik	146
<i>Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması</i>	146
<i>Sultan içiyor...</i>	148
<i>Serbestiye doğru</i>	151
<i>Tanzimat reformları</i>	152

<i>Yeni bir dönüm noktası: Kırım Savaşı</i>	155
<i>Toplumsal dönüşümler: Bürokrasi</i>	156
Alkollü içeceklerde yeni olan.....	158
<i>Rakı başa geçiyor</i>	158
<i>Nevzuhur bir içecek: Bira</i>	160
<i>Boza ve şarabın akıbetleri</i>	162
Bir meyhane kültürü: İstanbul ve taşra.....	165
<i>İstanbul'da içme mekânları çoğalıyor</i>	165
<i>"Selatin" meyhaneler</i>	168
<i>Meyhane kültürü</i>	171
<i>Taşrada içmek</i>	177
Alkole karşı yeni tedbirler, yeni söylemler.....	181
<i>Tanzimat reformlarından Abdülhamid'e</i>	181
<i>Ulemeden hekimlere</i>	185

BEŞİNCİ BÖLÜM

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYET'E: YASAKLARIN SONU MU, İÇKİ YASAĞI MI?

(1900-1923).....	191
Alkollü içecekler için bir devr-i saadet mi?.....	192
<i>Sarhoşluk anları</i>	194
<i>İçenler için mutlak bir özgürlük mü?</i>	197
<i>Eski ve yeni içiciler</i>	198
<i>İçenler gözetimli serbestlik altında</i>	201
<i>Jön Türklerin politikası</i>	202
<i>Alkol karşıtı hareketin ortaya çıkışı</i>	204
Milliyetçilikler, savaşlar, içkiler.....	208
<i>İçki, bir kimlik meselesi</i>	208
<i>Savaşlar ve savaş ertesi</i>	214
Anadolu direnişi ve alkol yasağı.....	220
<i>Bir kanunun kısa tarihi</i>	221
<i>Neden böyle bir kanun?</i>	225

ALTINCI BÖLÜM

KEMALİST TÜRKİYE'DE İÇMEK (1923-1939)	231
Türkiye içkisiz rejimde mi?.....	232
İçki yasağından tekele.....	240

İzmir’de skandal: Türk Ocağı’nda rakı içiliyor!.....	251
1930’larda alkole karşı savaş: Öjenizmin cazibesi.....	257
Mustafa Kemal adında bir içici.....	263
<i>Uzun bir hikâye</i>	263
<i>Atatürk’ün sofrasında</i>	265
<i>Rakı ve siyaset</i>	267
SONUÇ	273

SONSÖZ

ERDOĞAN TÜRKİYESİ’NDE İÇMEK

NICOLAS ELIAS - JEAN-FRANÇOIS PÉROUSE.....	283
Ayrımcılık	288
Ayrım gözetme	289
Görünmezleşme ve sahte içki üretimi	293
Ekonominin dokunulmaz sektörleri: Eğlence, turizm ve spor	296
Eril sarhoşluk tekeli	299
Sonuç yerine	304
KAYNAKÇA	305
TAMAMLAYICI KAYNAKÇA	325
DİZİN	327

KISALTMALAR

BPPT	<i>Bulletin périodique de la presse turque</i> , Paris, Dışişleri ve Savaş Bakanlığı, 1920-1939
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Coran I ve II	<i>Le Coran</i> , ed. ve Arapçadan çev. Denise Masson, Paris, Gallimard, 2 cilt, 1980
DBİA	<i>Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi</i> , İstanbul, 8 cilt, 1993-1995
DEO	François Georgeon, Nicolas Vatin ve Gilles Veinstein (ed.), <i>Dictionnaire de l'Empire ottoman</i> , Paris, Fayard, 2015
E11	<i>Encyclopaedia of Islam</i> , 1. baskı, Leiden, E. J. Brill, 1913-1936
E12	<i>Encyclopaedia of Islam</i> , 2. baskı, Leiden, E. J. Brill, 1954-2005
İA	Reşad Ekrem Koçu (haz.), <i>İstanbul Ansiklopedisi</i> , İstanbul, 1958-1974, 10 cilt (G harfine kadar yayımlanmıştır)
IJMES	<i>International Journal of Middle-East Studies</i>
JESHO	<i>Journal of the Economic and Social History of the Orient</i>
OTAM	Osmanlı Tarihi ve Araştırma ve Uygulama Merkezi
Pakalın	Mehmet Zeki Pakalın, <i>Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü</i> , 3 cilt, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1946-1956

RCL	<i>Revue commerciale du Levant. Bulletin mensuel de la Chambre de commerce française de Constantinople</i>
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM ZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TDVIA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 42 cilt, 1988-2013
Turcica	<i>Turcica. Peoples, langues, cultures, États</i> , Leuven, Peeters

TEŞEKKÜR

Bu kitabın hazırlık ve yazım sürecinde pek çok meslektaşım-
dan ve dostumdan yardım ve destek gördüm. Burada hepsi-
ne içtenlikle teşekkür etmek isterim: Ekin Akalın, Hatice Ay-
nur, Bayram Balcı, merhum Michel Balivet, Canan Balkan, Mo-
hammed Hocine Benkheira, Elife Biçer-Deveci, Elisabetta Bor-
roméo, Olivier Bouquet, Nathalie Clayer, Brice Dusuzeau, Ed-
hem Eldem, Emine Ö. Evered, Sylvie Gangloff, M. Şükrü Ha-
nioğlu, Shirin Hamade, Bernard Heyberger, Frédéric Hitzel,
Mohamed Houbaida, Onnik Jamgocyan, Erdal Kaynar, Rud-
yard Kazan, Hans-Lukas Kieser, Klaus Kreiser, merhum Jacqu-
es Lefort, Daniel-Joseph MacArthur-Seal, Rudi Matthee, Nico-
las Michel, Cristoph K. Neumann, Michèle Nicolas, Çiğdem
Oğuz, François Pouillon, Maurus Reinkowsky, Nicole Rivet,
Eugene Rogan, Özge Samancı, İklil Selçuk, Nikos Sigalas, Za-
fer Toprak, Alexandre Toumarkine, Özgür Türesay, Nicolas
Vatin, Paul Veysseyre, Fariba Zarinebaf, Ece Zerman ve Nes-
sim Znaïen. Onların yardımları olmasa kitap bu halini almaz-
dı, ama tabii ki olabilecek hatalardan sadece ben sorumluyum.

Araştırmalarım için çok kıymetli ziyaretlerde bulunduğum
şu kurumlara da teşekkürlerimi sunuyorum: İstanbul'da İSAM
kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı, *Cumhuriyet* gazetesi arşivleri,

Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (IFEA), Orient Institut, IRCICA, Yapı Kredi Bankası ve SALT kütüphaneleri; Paris'te BNF, BULAC, Collège de France'ın Arap, Türk ve Osmanlı etütleri kütüphanesi. Bibliothèque nationale de France (Gallica sitesi) ile Ankara Millî Kütüphane, İSAM, Hakkı Tarık Us ve Atatürk Kitaplığı'nın dijital koleksiyonlarından da bol bol yararlandım.

Bu kitabın sonsözünü kaleme almayı kabul eden INALCO öğretim görevlisi Nicolas Elias'a ve IFEA eski direktörü Jean-François Pérouse'a son derece müteşekkirim.

GİRİŞ

Avrupa'nın güneyine ve doğusuna doğru gidildikçe üzüm asması İslâm'ın inatçı engeliyle karşılaşır. İslâm'ın denetimi altındaki topraklarda bağların yerli yerinde durduğu doğrudur ve şarap buralarda yorulmak bilmez bir kaçak yolcu olarak varlık gösterir. İstanbul'da, Tersane'nin yakınlarında meyhaneciler Rum denizcilere her gün perakende şarap satarlar ve Muhteşem Süleyman'ın oğlu Selim, Kıbrıs'ın tatlı şaraplarını fazlasıyla sevecektir.¹

Klasik dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda üzüm asmasının ve şarabın durumunu Fernand Braudel *Civilisation matérielle et capitalisme (XVe-XVIIIe siècle)* başlıklı eserinde böyle anlatır. Çağrışım yüklü birkaç satırda her şey ya da hemen hemen her şey söylenmiştir: Şaraba direnen İslâm, her şeye rağmen yerli yerinde duran bağlar, gizlenerek karşı koyan şarap; İstanbul'un ticari merkezi, tersanesi ve denizcileri, meyhanecileri ve buraların Rum müşterileri. Başkente kadar yolculuk eden şaraplarıyla sarayın ihtiyacını karşılayan uzak bir vilayet: Kıbrıs. Bir de, her şeyin üzerine tüy dikercesine içki içen bir sultan... Bütün bu gözlemler alkollü içeceklerin tamamına teşmil edilebilirdi. Sonuçta birkaç cümle, ama kulağa doğru gelen cümleler. Ve akla pek çok soru getiren: Osmanlı İslâmı bu kadar inatçı mıdır? Bağlar neden yerli yerinde durur? Şarap nasıl yolculuk eder?

1 Fernand Braudel, *Civilisation matérielle et capitalisme (XVe-XVIIIe siècle)*, cilt 1, Armand Colin, Paris, 1967, s. 174.

Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye hakkında zaten çok veziz olan diğer genel tarih kitapları bizim konumuza hiç yer vermez. Çağlar boyunca alkol üzerine yazılmış kitaplar bile Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye hakkında çok ketumdurlar. Bunların en yenilerinden biri olan Rod Philips'in *Alcohol: A History*'si Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'ye şöyle bir değinip geçer.² Kuşkusuz, bu tür çalışmalarda "zorunluluk icabı" İslâm'a ve alkole ayrılmış birkaç sayfa bulunur, ama sorun Kuran tarafından, bir daha ele alınmayı gerektirmeyecek şekilde halledilmişçesine baştan itibaren sırt çevrilen İslâm dünyasındaki duruma dair hiçbir şey söylenmez. İslâm alkolü yasaklamıştır, nokta. Şayet durum buysa, İslâmi gelenek Müslüman dünyanın bütün tarihine gerçekten bu kadar hâkim olmuşsa, alkolün durumunun bugün bir Müslüman ülkeden diğerine bu kadar farklılık göstermesini nasıl açıklayacağız? Örneğin, alkolle büyük ölçüde müsamaha gösterilen Tunus gibi bir ülkeyi ve spirtolu içeceklerin yasak olduğu Suudi Arabistan'ı ya da Dünya Sağlık Örgütü'nün yıllık kişi başına saf alkol tüketimi sıralamasında sonuncu sırada gelen Pakistan'ı düşünelim.³ Bu kadar farklı noktalara varmak için dogmanın ve normun ötesinde, pek tabii ki tarihin devreye girmesi gerekti.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye'de şarap ve alkolün elbette ki bir tarihi vardır. Bu göz alıcı bir tarih değildir. Kendini üstü kapalı olarak ifade eden ketum bir tarihtir.⁴ Sıklıkla duvar diplerine sine sine yürüyen bir tarih. Fransa'da bağcılık ve şarabın –Roger Dion'un bundan altmış küsur yıl önce basılan öncü kitabından beri defalarca anlatılmış olan– göz alıcı destanıyla kıyaslanması imkânsız bir tarih.⁵ Almanya'da biranın ya

2 Rod Philips, *Alcohol: A History*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2014. Şarabın tarihi konusundaki çalışmalar, Osmanlı İmparatorluğu konusunda biraz daha cömerttir. Örneğin bkz. Tim Unwin, *Wine and the Vine, A Historical Geography of Viticulture and the Vine Trade*, Routledge, Londra-New York, 1996.

3 Dünya Sağlık Örgütü, *Global Status Report on Alcohol*, 2010.

4 Nicolas Trépanier, *Foodways and Daily Life en Medieval Anatolia. A New Social History*, University of Texas Press, Austin, 2014, s. 102.

5 Roger Dion, *Histoire de la vigne et du vin en France*, Paris, 1959.